

ג – סיפור האש

משה גרנות

אם תרצו זאת אגדה

הערת בצ' יהושע על המאמר של משה גרנות: 50 שנות חיים הקדשתי לחקר קהילות מרכז אסיה. הם לא חיו באגדה אלא במציאות שונה מהמוכר לאיש בן ימינו. זאת הייתה מציאות חייהם. יש להיזהר מהכללה ומראיה אנכרוניסטית השופטת עולם אחר ותרבות אחרת בכלים עכשוויים. זאת קהילה עשירה מאוד תרבותית. הכתובה האפגנית, כפי שמביא אותה בספרו 'הכתובה בעיטורים' עם מבוא של פרופ' ססיל רות, היא מן האמנותיות בין קהילות ישראל במזרח ובמערב. יתר על כן, מוזיאון ישראל הקדיש תערוכה שלימה רק על מנהגי הנישואין של מנהגי היהודים ובתערוכת הקבע של המוזיאון מוצגת יצירה מופלאה של 'עץ החיים'. אני כתבתי הקטן כתבתי על עולמם שני כרכים עבי-כרס. אי אפשר במח' מילה לתאר אותם כנחשלים רק משום שניהלו תרבות שונה משל ימינו במרחבים אחרים. ברומן לא עשיתי אידיאליזציה כשמדובר בגיבורי הרומן, כאנשים יחידים – על מעלותיהם וחולשותיהם. התיאורים הריאליים ברומן אינם חזיון לילה של הסופר אלא ציור של תרבות שונה מהמוכרת למשכיל בן ימינו החי במושגים אחרים ובעולם שונה בתכלית.

על ספרו של בן-ציון יהושע "סימורג – סיפור האש", צביון 2018, 432 עמ'

אנסה להצדיק את הכותרת לרשימה זאת, אבל קודם צריך להביא בפני הקורא את סיפור המעשה בקיצור נמרץ כדי שיובן במה מדובר: בעיר הראת שבאפגניסטן, בראשית המאה ה-20, נולד אלישע-חי, בן לאב שנרצח באכזריות על ידי שודדים מוסלמים, כשאלישע-חי היה עדיין בבטן אימו. האלמנה חנה, היא אם לנוריאל, פנינה ובלור, ועתה גם של אלישע-חי הנושא את שמו של אביו המת. הספר מתאר את **ההווה הנחשלת והאכזרית, שבה חיה הקהילה היהודית – מציע למחוק משפט זה העושה עוול לאלפים ששמרו על הגחלת היהודית שלהם בעולם עוין.**

בבקשה אל תעשה הכללה גורפת. תתייחס לגיבורי הסיפור ולא לקהילה! אל תדון קהילה שלימה בכלים בני ימינו. בארץ ישראל העות'מנית השיאו ילדות צעירות. תעיין בטובך בטבלה על מצב חופש הנישואין בימינו ממש לפי יבשות:

יבשת/ציון
אפריקה
אסיה
אירופה
אוקיאניה
דרום אמריקה
צפון אמריקה
סה"כ

ציון "0" – מגבלות ק
ציון "1" – מגבלות ע
ציון "2" – חופש ני

בקהילה הזאת משיאים ילדות בנות שלוש-עשרה, ועד גיל שבע-עשרה הן מספיקות ללדת ארבע פעמים [מובא מקרה אחד ויחיד ואתה מכליל קהילה שלימה]. המשפחה מחליטה עם מי תינשא הילדה (במקרה שלנו בלור הילדה היפה בת השתים עשרה, מיועדת לשמעון, קצב גס רוח ודוחה, בן חמישים, אב לילדים רבים וסב לנכדים). במסגרת המקובל בקהילה הזאת, האב אלישע, לפני שנרצח, קבע שהבן שייוולד יישא לאישה את בת של חברו, שגם היא עדיין בבטן אימה.

מדובר בצאצאי אנוסים שאירסו את ילדיהם בינקותם וזאת באישור הקאדי מחשש שהבנות יגדלו ויבוא מוסלמי ויבקש את ידה של בתם... ש. בארון מביא בספרו את הדברים הבאים על המקובל במזרח אירופה ובקהילות אחרות: "אין זה בגדר חידוש, שגיל הנישואין של בנות היה צעיר בהרבה מן הגיל המקובל אצלנו היום. כך סיכם את הנושא גדול חוקרי ההיסטוריה החברתית היהודית של הדור הקודם, שלום בארון, 'נראה שרוב בנים נישאו בגיל שמונה עשרה ... ובנות לעתים קרובות ניתנו על ידי אבותיהן בנישואין בגיל שתים עשרה או פחות'¹. ש' בארון, היסטוריה חברתית ודתית של עם ישראל, ג, רמת-גן תשכ"ז, עמ' 67; 184, הערה 3 (במהדורה האנגלית, 1952, עמ' 219).

אלישע-חי שלנו כפוי לשאת לאישה את זילפה, ממנה הוא ממש סולד. בליל החתונה, הוא איננו נוגע בה, יוצא אל בית הקברות, ומוציא את עצמות אביו מהקבר בכוונה להביא אותם לקבורה בארץ ישראל.

שנתיים הוא חווה חיי עבדות תחת שלטונו של מנהיג שיירות קשוח ואכזר, שמביא אותו בסופו של דבר לחיפה. הוא מצליח לקבל הלוואה של 50 לירות מנדטוריות מאליס, אלמנה נוצרייה המקווה ללדת ממנו ילד, כי חשבה אותו לנוצרי (הוא הציג עצמו בשם כריסטוס). בכסף, זה הוא מקיים את נדרו לקבור את עצמות אביו בהר הזיתים. הוא חוזר חסר כול לחיפה, וזוג סוציאליסטים מסדרים לו עבודה כסוור בנמל, בתנאי שיהיה חבר הסתדרות. הוא מתקדם בעבודה, הופך להיות מנופאי, וברבות הימים, באמצעים לא כשרים, הוא צובר הון. הוא פותח משרד של עמילות מכס וחלפנות כספים במושבה הגרמנית שבחיפה. אישה יהודייה עשירה מאוד, פראו טרודה פיש **[לא פיש אלא שיף!]**, שעלתה מגרמניה מגיעה אליו להחליף זהב במטבע מנדטורי, ואלישע-חי, שבינתיים ניכס לעצמו (גם באופן רשמי) את הכינוי ליאון פוקס, מחזר אחריה, ומצליח להפוך אותה לבת זוג, ואם **לשני-תאומים**, הגם שהוא נמנע מלהציע לה נישואין. ליאון פוקס משתמש בכספה הרב, בונה ארמון בכרמל, ורוכש נכסים רבים, כשהוא רושם את כולם על שמו. יש לו קשרים בפקידות הגבוהה של המנדט הבריטי, כולל הנציב העליון בעצמו, ויוצר גם קשרים עם האצ"ל והלח"י. הוא מקבל ידיעות מהזנות בנמל, ומשמש מודיע לשני הצדדים – גם למחתרות, וגם לאנגלים. הוא קונה קרקעות מפלחים ערבים החייבים כספים לנושים, ומוכר להתיישבות היהודית, ובעקבות כך הוא מכנה את עצמו "חנקין המזרחי". אלא שלא לעולם חוסן: טרודה מקימה שערורייה כאשר היא תופסת אותו מתעלס עם הנני של ילדיהם, וממש יוצאת מדעתה כאשר היא נוכחת שמשפחתו (שלושים איש, אישה וטף) מגיעה מאפגניסטן לאחר 25 שנים של פירוד, ומתנחלת בארמון שלהם. הוא מואשם על ידי הבריטים שהביא לארץ עולים בלתי לגאליים, ועובר חקירות ומעצר; לכך מצטרפת מחתרת ההגנה, שסוחטת אותו כספית, תוך איום שיגלו את נאפופיו עם נשות הפקידות הבריטית, וכן לחשוף את העלמות המס שלו. בסופו של דבר, הוא מתרושש לגמרי.

צריך לציין שהסקירה שערכתי לעיל חוטאת בתמציותה לעלילת הספר שהיא באמת מסועפת, מלאת מהפכים והפתעות, ועל הרוב מרתקת מאוד.

ועתה להצדקת נוסח הכותרת:

מסתבר שאלישע-חי, שעד כמעט גיל בר-מצווה כונה "ערל" (עמ' 86-87), כי לא הצליח ללמוד לקרוא, עם התעשרותו המהירה (על כך בהמשך), הוא נעשה משכיל במידה כזאת שאפשר רק לקנא – מדבר דארית-פרסית, ערבית, עברית, אנגלית, צרפתית וגרמנית (עמ' 232, 267). דארית היא אמנם שפת ארץ הולדתו, וערבית יכול היה ללמוד מהסוחרים שעמם רכב בשיירות במשך שנתיים. גם אנגלית אפשר להניח שלמד בהיותו בקורס מנופאים באנגליה, אבל גרמנית וצרפתית?! **[יקירי, מספרים שכל נהג מונית בבירות דובר לפחות 8 שפות. ברור שזאת ידיעה שטחית ומבלי יכולת קריאה וכתביה. לא היה בית בירושלים ביישוב הישן האשכנזי והספרדי כאחד שבו לא דיברו - מבלי לדעת קרוא וכתוב - חמש שפות. כך היה בביתנו. הוריי עברו בקלות משפה לשפה כדי שלא נבין. אני דיברתי יחסית מאוחר כי לא ידעתי באיזו שפה לבקש לחם... אני למדתי באוניברסיטה גרמנית ובשליחותי לברית המועצות למדתי רוסית בגיל מבוגר יחסית. מה לעשות, לא כולם פוליגלוטים הקולטים שפות מהאוויר. מבלי לדעת איך למדתי משמיעה טג'יקית-בוכרית וערבית ואני שולט בהן.]**

בפגישה בפנסיון של הגרמניה ברטה בירושלים הוא מדבר אתה גרמנית רהוטה ומי שאוזניו כרויות, והוא גם מספיד את טרודה בגרמנית (עמ' 408) – סביר? ממש לא! המחבר חש, כנראה שהגזים, והוא מזכיר שטרודה מתקנת לו את השגיאות בגרמנית ובאנגלית (עמ' 285). **–אלישע-חי הוא אוטודידקט. הוא קורא כל הזמן ספרים ועיתונים והוא פעיל חברתי עד למדרגת מודיע וכל הזמן הוא קולט מידע בתחומים שונים. הוא מגיע לתל-אביב כדי לשמוע את בעונג שבת שכידוע התקיים ב'אוהל שם' החל משנת 1929 שבו השתתפו מאות משתתפים. הפגישות כללו הרצאות של מיטב המומחים והמרצים, חילונים ודתיים, ובהם גם רבנים, במגוון נושאים הקשורים ליהדות ולארץ ישראל: תנ"ך ופרשנות המקרא, אגדה וספרות, ארכיאולוגיה והיסטוריה. מי בארץ ישראל דאז לא הכיר את פרשת דה האן ואת המתקפות של עז-א-דין אלקאסם? הוא חי עם אישה שנאמר במפורש שקיבלה את החינוך הטוב ביותר בתחום הקלאסי כפי שהיה מקובל באותם. באותם ימים כל משכיל למד לטינית ויוונית עתיקה. עומר כיאם הוא חלק מן התרבות הפרסית שהוא שייך לה. טרודה היא מוסיקאית שמקיימת קונצרטים בביתו והבית נושם מוסיקה קלאסית ותרבות קלאסית והוא שומע מטרודה על תחומי ההתעניינות שלה. המורה בנימין הוא בוגר בית המדרש דוד ילין והוא חי בתקופת**

המנדט הבריטי והאנגלית הייתה חלק בלתי נפרד מהשפות שדוברו בארץ ובוודאי בין אנשים משכילים. כילד שמעתי צעירים וצעירות גרו בשכנותי, עבדו בברקליס בנק ודיברו אנגלית שוטפת. נכון הוא שאלישע-חי חי כל ימיו בשקר ובהעמדת פנים. טרודה בת זוגו דוברת גרמנית. למה שלא ילמד גרמנית אם מוחמד הגנן ומזל החדרנית דוברים גרמנית? מה שמאפיין אותו זה אוזניו הקשובות לזונות ולכל מי שיכול לתרום לו כלכלית או מודיעינית. שפות הן המהות של ארץ ישראל המנדטורית. ילדיו שלמדו בבית הספר הקתולי בחיפה למדו שפות אירופאיות, כשם שרבים מילדי ירושלים למדו במוסד הקתולי רטיסבון אנגלית וצרפתית.

מסתבר שאלישע-חי סיגל לעצמו יש מאין השכלה חובקת עולם – הוא מכיר את כל המלחינים הקלאסיים (עמ' 240), מצטט את דיזראלי (עמ' 259), את אלברט איינשטיין (עמ' 268), מכיר לפרטיה את פרשת רצח דה-האן (עמ' 269), מצטט את עומר כייאם (עמ' 310), את סיפורו של עז-א-דין אלקאסם והסולטאן עבד אל-חמיד (עמ' 341), מצטט את נפוליאון (עמ' 343), הוא שר אריה מ"כרמן" של ביזה (עמ' 354), מצטט את לנין ואת בוקצ'יו (עמ' 360).

מסתבר שהשכלה חובקת עולם היא מנת חלקם גם של שאר הגיבורים: המורה בנימין, שהפך לרב של ישיבת "רזין דרזין", ושמו החדש הוא ר' מנשה בר נסים הכהן, מדבר באנגלית אוקספורדית (עמ' 278 ואילך); טרודה קראה ביוונית את אפלטון ואריסטו, קראה בלטינית את קיקרו וורגיליוס, בגרמנית את גטה והיינה (אותו היא ממש מצטטת – עמ' 302), את שקספיר באנגלית, את בלזק, פלובר וזולא בצרפתית, וניסתה את כוחה גם לגבי סרוונטס בספרדית (עמ' 285); אווליה, הנני של התאומים, מצטטת את דקרט בלטינית ובצרפתית, את "חלום ליל קיץ" ואת "רומיאו ויוליה" באנגלית (עמ' 310); פרנץ-יוזף ואליס-חנה, התאומים של אלישע וטרודה, יודעים לשיר שירים טירוליים כי הרי היו שם בטיול (עמ' 396); מתי זה התאפשר? הרי האירוע המסופר כאן מתרחש לאחר האנשלוס, ערב מלחמת העולם השנייה! פרנץ-יוזף הפעוט מצטט גם הוא את רנה דקרט (עמ' 321).

בכך לא מתמצים האירועים האגדיים של אלישע ומשפחתו – בטיול שהוא עורך עם טרודה ביפו, תל-אביב וירושלים הם פוגשים בזה אחר זה את הרב עוזיאל והרב קוק, את יוסף אליהו שלוש, את ש' בן-ציון שלוב זרוע עם בנו נחום, את י"ח רבניצקי, את דיזנגוף על הסוס, את ברכה צפירה ואסתר גמליאלית ששרות את נחום ורדי, משה וילנסקי, מרדכי זעירא, אלכסנדר פן, ליון קיפניס. ולא רק זאת, ליוון נזכר שלפני שח"נ ביאליק יצא לניחוח בחו"ל, הוא עצמו נהג להגיע ל"אוהל שם" לעונג שבת בתל-אביב (עמ' 245-248, 252); ואם לא די בכך, כשליאון וטרודה מבקרים בפנסיון הייקי של ברטה בירושלים – הם פוגשים את מרטין בובר ואת תלמה ילין (עמ' 265).

בכך לא מסתיימים הפלאים האגדיים שבסיפור המעשה: אלישע-חי שמגיע לחיפה רעב ללחם, שנאלץ לגנוב מסלי הגבירות שהוא נושא עבורן על גבו, הופך במהירות הברק למיליונר – הוא עולה במהירות מדרגת סוור לדרגת מנופאי, מנהל עבודה, עמיל מכס. עם הידע שרכש בעבודתו בנמל הוא מצליח לבצע קומבינות (למשל, קידום פירוק אונייה תמורת שוחד, קנייה באפס כסף סחורה מוחרמת, ומכירתה ברווח וכד') שמעשירות אותו בצורה מופלגת, והופכות אותו למיליונר. הוא קונה ארמון על הכרמל, המאובזר בשכיות חמדה מכל העולם, כולל שתי בריכות שחייה (בהמשך נאמר שאת הארמון קנה מכספה של טרודה, שמגיעה ארצה זמן רב אחרי ההתעשרות המהירה של אלישע-חי; ראו עמ' 286). הוא קונה מגרשים מפלחים ערבים ומוכר ליישוב העברי, בונה אינספור בתים, רוכש אינספור חנויות, מפקיד הון בבנקים בארץ ובחו"ל. עושרו הוא מופלג כל כך עד כי הוא זומם לקנות את הכרמל כולו ולרשום בטאבו על שמו (עמ' 220-229). מין התעשרות פלאית כזאת ובמהירות מטאורית - מתאפשרת, לדעתי, רק באגדות.

וכן, למחבר יש חשבון פתוח עם הסוציאליזם שרווח בראשית המאה העשרים ביישוב בארץ, שבלעדיו באמת לא היו נוסדים מאות הקיבוצים והמושבים, מקומות לידתו של כוח המגן בארץ. נציגי הסוציאליזם בספר שלנו הם יוסיפון ופאפו, המתוארים כקריקטורות ממש (הם מופיעים בנשף גאלה במכנסיים קצרים, חולצה כחולה ושרוך אדום...): הם עסקנים פוליטיים שלא עבדו מעולם, חסידים שוטים של רוסיה הסובייטית וסטלין (ממש לא! חסידי רוסיה וסטלין היו נושאי שרוך לבן, ולא שרוך אדום, ובן-גוריון, לא רק שלא היה בולשביק, הוא היה סוציאל-דמוקרט עם הכוונה פוליטית כלפי המערב). השניים נהנים

מארוחות הפאר אצל אלישע-חי – הוא ליאון פוקס, אבל תוך כדי בליסה, הם מתגרים ב"הקפיטליסט", ולימים סוחטים אותו ומאיימים על חייו. יוסיפון ופאפו הם גם גזענים ומכנים אותו בשיחה שביניהם "פרענק פארעך" (עמ' 292-293, 306-307; ראו גם הכינוי "שווארצע חיה" בעמ' 330). זכותו של המחבר לחשוב כך, אבל כיוון שהדברים חוטאים לאמת, הם גם גרמו לכך שהדמויות פלקאטיות, ולא ממש משכנעות.

למחבר יש נטייה לגלוש מלוז העלילה למידע שבדוחק אפשר לומר שהם נחוצים. אביא בעניין הזה דוגמאות בודדות: פנינה רודפת אחרי אחותה בלור שבורחת ביום חתונתה. למרות שהיא רצה חסרת נשימה, היא יודעת לפרט בדיוק את כל מראות ברחובות ובשוק שבהם היא עברה (עמ' 111). טרודה מחליטה להתוודות בפני ליאון פוקס על פרשה עלומה בחייה, כאשר בהיותה באימון ספורטיבי, הייתה לה פרשה מסעירה עם ספורטאי נוצרי, ונכנסה ממנו להריון. היא מתארת את התשוקה הסוערת שדבקה בשניהם, אבל אינה שוכחת לתאר בפרוטרוט את הפלורה והפאונה ביער בו התרחש האירוע... (עמ' 370 ויאלך). בכל הזדמנות מבליט המחבר, אם צריך ואם לא, את הידע שלו בפלורה והפאונה של המקומות המוזכרים, ההיסטוריה והגיאוגרפיה שלהם וכד' (לדוגמה - עמ' 12-13, 71-72).

המחבר חש חובה לתאר בפרוטרוט, ובשמות המקוריים, את כל המאכלים והמשקאות שהגיבורים אוכלים ושותים. הפירוט הזה מופיע עשרות פעמים בספר, ובאמת אינני יודע לשם מה זה נחוץ (ראו עמ' 10, 83, 84, 160, 209, 238, 241, 265, 276, 309, 315, 396, 418, רשימה חלקית).

עד כה פירטתי את הסתייגויותי מהדרך שבחר המחבר לעצב את הרומן שלו, אבל באמת צריך להודות שהרומן ניחן בסגולות לא מבטלות. החלק הראשון של הרומן המתאר את החיים בעיר הראת שבאפגניסטן, שבה קהילה קטנה של יהודים צריכה להתמודד עם סביבה מוסלמית אכזרית ועוינת. התיאורים הקשים מעוררים את השאלה איך הצליחו אחינו במקומות הקשים האלה להחזיק מעמד ולדבוק באמונתם. מפקד המשטרה בהראת הוא גם קטגור, גם שופט וגם תליין שתולה אנשים בלב חוצות, כורת ראשים, או יד ורגל – לעבריינים, וכל זה לעיני הציבור שבא לחזות במחזה המזעזע. לפי הנוהג, אם הנרצח (במקרה זה – אימו של אלישע, ששוודים עינו ורצחו אותו – על כך בהמשך), רשאית לנקר לרוצח את העיניים ולדקור אותו בפגיון חלוד. בעצתו של הווקיל חג' אליהו מירזא (על דמותו בהמשך), היא נמנעת מהנקמה המזעזעת הזאת כדי לא לתת עילה למוסלמים לערוך פוגרום ביהודים. איש שרצח את אחותו ואת אהוב ליבה בקילשון, לא רק שאיננו נתבע לדין, אלא אף מקבל מטבע זהב כגמול על מעשהו (עמ' 165). בעולם הזה של מרכז אסיה קיימת תופעה של חטיפת אנשים לשם מכירה כעבדים וכשפחות מין (עמ' 183). המצב המבהיל הזה הולך ונעשה מוטרף לחלוטין במרד של צ'ה סקאב בשאה האפגני, מרד שמחזיר לאפגניסטן את האיסלאם "האמיתי": הורסים בתי ראינוע, שורפים מכוניות המעייזות לנסוע בלי סוסים, הורסים בתי ספר (עמ' 166-167).

מסתבר שהיהודים הפנימו את האכזריות והנחשלות של הסביבה: לידת בת נחשבת לאסון, ומוטב שהאם והבת ימותו בלידה (מסתבר שליאון פוקס המודרני לא נגמל מאמונות תפלות, ומהעדפת בנים על בנות, ראו עמ' 297); הקהילה מאמינה בשדים ורוחות, ובמקבץ אדיר של אמונות תפלות (עמ' 53-55); החינוך (לבנים בלבד, הבנות אנאלפביתיות) מושתת על הצלפות ופאלאקות, כשבניהם של העשירים חסינים ממכות עקב שוחד שהוריהם משלמים למלמד ולח'ליפה (הוא העוזר; ראו עמ' 53-55); את הבנות משיאים בכפייה מייד עם קבלת המחזור, לפעמים משיאים ילדה בת שתיים-עשרה לסבא לנכדים (עמ' 98; 102). בשל אמונה תפלה מורטים את שיער הכלה האומללה במצח, ושמים במקום השיער דיסקית מוזהבת. חובה להראות ברבים את הסדין המוכתם בדם לאחר ליל הכלולות.

ומדהימה היא העובדה שבמקום שתהיה סולידריות של נשים מדוכאות, העטויות בבורקה ובצ'אדור מכף רגל ועד ראש, הן דווקא ממררות את חייהן של הנשים הנמצאות בדרגה נמוכה יותר: ג'ובר, חמותה של חנה (אימן של נוריאל, פנינה, בלור ואלישע-חי) ממררת את חייה של כלתה, ודורשת שתיענש ואף תוכה על-ידי בעלה; הבנות הגדולות של שמעון הקצב, החתן המיועד לבלור, ואשר התחתן בליט ברירה עם פנינה, ובכן הגיסות האלו משפילות את פנינה והופכות את חייה לגיהינום. הווי דומה מתרחש אצל נשות המסגד (ג'ומעה מסג'ד), לשם בורחת בלור ביום המיועד לכלולותיה עם הקצב הזקן (על כך בהמשך).

לבן-ציון יהושע יש ידע אדיר בכל הקשור לקהילה היהודית במרכז אסיה ולשבטי הפושטו הסובבים אותם, והמאמינים כי הם צאצאי עשרת השבטים, ועל כך פרסם ספר מונומנטאלי בשם "מאחורי מסך המשי" (2013), ולכן תיאוריו את העולם הזה הם אמינים ומרתקים. יש בחלק הזה של הרומן קטעים מצמררים, כמו תיאור ההתעללות של השודדים באלישע הרוכל הנודד (עמ' 41-44). יש בחלק הזה גם תיאור טבע עוצרי נשימה, כמו תיאור של עיט הטורף עז (עמ' 15-16). בחלק זה עוצבו מספר דמויות מלבבות כמו הווקיל חג' אליהו מירזא, המתווך בין הקהילה לשלטונות, איש המעורב בהצלת כל מי שנמצא בצרה (מברח את בלור שהתאסלמה ואת בעלה אל מעבר לגבול הפרסי, וכן"ל הוא פועל עבור המורה בנימין הנקלע במאורעות דמים, וחיו בסכנה). הווקיל הוא איש שוחר קדמה, והוא ממש אנטי-תיזה למולא מלמד, איש חשוק, מלא שנאה כלפי המורה בנימין, שמצליח - שומו שמיי! - ללמד ילדים מבלי להרביץ להם. אגב, הדמות הזאת עוצבה בעקבות דמות אמיתית של מורה ירושלמי ממוצא אפגני שהגיע להראת בכונה לתרבת את הקהילה הנחשלת. האיש בשמו האמיתי נפתלי אברהמוף, מוזכר בספר "מסך המשי" הנ"ל.

דמות יפה אחרת היא דמותו של חג' סעיד המואזין הזקן, הקולט את בלור המיואשת באהבה גדולה במסגד, וגורם לאיסלומה ולנישואיה למואזין צעיר בשם חביבולה. הוא חש עצמו יהודי בנשמה, ובין השאר צם ביום כיפור ומבקר בסתר בבית הכנסת. הוא מציל את הזוג מחמת הזעם של המוסלמים והיהודים גם יחד, ומסייע להם, כמו הווקיל, לעבור את הגבול לפרס. הזוג מגיע לירושלים, חביבולה מתגייר, והם הופכים לחרדים קיצוניים בחסידות "תולדות אהרן". ואיך אפשר שלא להזכיר את דמותה של חנה, האם האולטימטיבית, שהגורל התאכזר אליה – בעלה נרצח, הבן ברח עם עצמותיו, ונעלם בליל חתונתו, בתה מתאסלמת – והיא ממשיכה לנהוג באצילות מעוררת השתאות, וסולחת לאלישע-חי ששיקר לה, והתנכר לה ולכל המשפחה במשך 25 שנים.

וכן, למרות שביקרתי את החלק השני של הרומן, צריך להודות בהישג לא מבוטל שלו: למרות שלאלישע-חי – הוא ליאון פוקס – יש קופה גדולה של שרצים מאחוריו, הקורא חש כלפיו סימפטיה. הוא הרי מעגן את זילפה המסכנה, מרוקן את קבר אביו, ולא ימו לא נותר מקום להזיל עליו דמעה, הוא לוהה כספים, ואינו מחזיר, הוא משיג עושר בתחבולות עורמה, נואף עם נשות הפקידים הבריטים, ואפילו עם האומנת של ילדיו, הוא גוזל את כספה של טרודה, ורושם את הנכסים על שמו בלבד, הוא מונע את עלייתה של משפחתו ארצה מחשש שתתגלה ערוות נחשלתה בפני הפקידות הבריטית הסנובית – ואף על פי כן, הקורא חש כאב על ההידרדרות שלו מבחינה פיננסית וחברתית, הוא כואב את התרחקות ילדיו ממנו (פרנץ-יוזף הקומוניסט בנעוריו – בהמשך הוא מתפכח – נקלט בקיבוץ ובפלמ"ח, ואליס-חנה בורחת מהבית, מתאהבת בחייל וולשי, ויורדת עמו מהארץ), כשהוא נסחט על ידי ההגנה ועל ידי עבריינים שמהם נאלץ ללוות כספים, כי הבנקים חסמו אותו – אין לקורא דרך להימלט מרחשי השתתפות בצער על גורלו. הקורא עוקב אחרי האסונות הניתכים עליו: מחרימים את ארמונו, והופכים אותו לבסיס אימונים של ההגנה, העבריינים שורפים את מכוניתו ואת משרדו במושב הגרמנית, ולבסוף דוחים אותו מהעבודה בשער העלייה בטענה שהוא קפיטליסט. כאשר בסוף הספר הוא עולה על העגורן המושבת והחלוד, אני מודה שאני עצמי חששתי שחס וחלילה המחבר עומד לתאר כיצד הוא עושה שם מעשה של ייאוש.

באשר לשם הספר "סימורג", ציפור האש האגדית הזאת מוזכרת מספר פעמים בספר כאשר הגיבורים נמצאים במצוקה קשה, ומייחלים שציפור פלאים זאת תבוא ותציל אותם (ראו עמ' 60, 102, 375, 389).

נראה שהקורא ייצא נשכר מקריאת הספר, גם אם הוא יסכים עם הביקורת המחמירה שלי.

- (1) איך ייתכן שהמורה מרגולין שואל את ליאון אם הוא קרא את "תמול שלשום"? הרי האירוע המסופר מתרחש בשנות השלושים ו"תמול שלשום" ראה אור רק ב-1945. ועוד דבר: בשנות השלושים צ'צקס נקרא כבר עגנון.
- (2) כשהמורה בנימין נאלץ לברוח מאפגניסטן, אחד משומריו יורה בגבו (עמ' 187), זה הרי מחייב איזו התייחסות בהמשך העלילה.
- (3) המורה בנימין שהופך להיות מעין גורו לשוחרי נסתרות מנבא לאלישע-חי ולטרודה את העתיד. סביר להניח שהוא ידע את מחויבותו לאישה העגונה שזנח בליל הכלולות, וכן מהעיתונים שסוקרים את הצלחותיו של אלישע-חי, הוא ליאון פוקס, וידע כי הוא לא יישא את טרודה לאישה כדת משה וישראל, אבל איך ידע שהיא הרה ותלד תאומים? הרי הוא בעצמו מודה שהוא מאחז עיניים משום שמאמינים לו (עמ' 278 ואילך).
- (4) בעמ' 9 כתוב שחנה נישאה לאלישע בגיל 13; בעמ' 96 כתוב שנישאה בגיל 15.
- (5) מבקשים להשיא את בלור בת ה-12 (פנינה בת 13), והרי קראנו קודם שאלישע חי כבר בר-מצווה (עמ' 87), והרי הוא נולד שנים רבות אחרי אחיו נוריאל ואחיותיו פנינה ובלור?!
- (6) זילפה ואלישע-חי הם באותו הגיל בכלולותיהם הלא מממשות, כלומר 13, איך ייתכן שביום בריחתו הוא מציג עצמו (וגם מתואר כך!) כצעיר חסון בן 16-17?